

KIRGIZLARDA AKRABALIK TERMINOLOJİSİ VE AKRABALIK İLİŞKİLERİ

Hüseyin TUTAR

Özet

Toplumların modernleşme sürecine entegre olma düzeyleri ile akrabalık ilişkilerinin yoğunluk ve yaygınlık biçimleri arasında negatif bir korelasyonun mevcut olduğu kabul edilmektedir. Oysa, tarih boyunca göçebe-kabilecilik biçiminde yaşayan Kırgızlar, yoğun bir Sovyet modernleşmesine rağmen klan ilişkilerini koruyabilmişlerdir. Hatta klan ilişkileri, bağımsız Kırgızistan'da siyasi ilişkileri etkileyen önemli bir unsur olarak varlığını devam ettirmektedir. Bu çalışma, Kırgızların akrabalık terminolojisini ve akrabalık ilişkilerini Sovyet modernleşmesi bağlamında değerlendirmekte ve modern Kırgızistan'a olan etkilerini ele almaktadır.

Anahtar kelimeler: akrabalık terminolojisi, akrabalık ilişkileri, klan, Kırgızlar, Sovyet modernleşmesi.

Kirghiz Kinship Terminology and Kinship Relations

Abstract

It's believed that there is usually a negative correlation between the levels of integration to the process of modernization of a societies and kinship relations. However, throughout the history, the Kirghiz people who lived in nomadic-tribal ways have preserved their clan relations in spite of Soviet modernization. Clan relations still continue to be an important factor that affects political relations in the independent Kirghizistan. In this study, we tried to evaluate the Kirghiz kinship terminology and kinship relations in the context of Soviet modernization; we also tried to find out the impact of clan relations on modern Kirghizistan.

Key words: kinship terminology, kinship relations, clan, Kirghiz people, Soviet modernization

1. Giriş

Akrabalık ilişkileri, biyolojik bir temele sahip olmasına rağmen, kültür tarafından belirlenmekte ve sosyal ilişkiler ağının temelini oluşturmaktadır. Toplumda sosyal ilişkiler ağının temelini oluşturduğundan dolayı ‘akrabalık ilişkileri’ kavramı evrensel bir niteliğe sahiptir. Zira tüm toplumlarda bebekler, bir statünün diğer statüye göre belirlendiği bir ilişkiler ağında dünyaya gelirler. Ancak evrensel olmasına rağmen söz konusu ilişkilerin içeriği toplumdan topluma değişmekte ve bu durum her toplumun kendine özgü bir akrabalık sisteminin oluşmasına neden olmaktadır.

Bireyin sosyalleşme sürecinde karşılaştığı temel kavramlar kategorisinde (core vocabulary) ‘akrabalık terminolojisi’ en ön sırada yer almaktadır. Bireyin doğduğu kültürle ilgili karşılaştığı ilk özellik akrabalık statü ve rollerine ilişkin olduğundan söz konusu statü ve roller bir bireyin cinsiyeti kadar kendisine ‘tabii’ gelmektedir. Öyle ki çoğu zaman insan bu durumu biyolojik yapının bir uzantısı olarak algılamakta ve farklı bir akrabalık sistemiyle karşılaştığında ise söz konusu sistemi ‘tuhaf’ olarak niteleyebilmektedir.

Her akrabalık sisteminin kendine has özellikleri olmakla birlikte antropologlar, birbirine yakın olan sistemleri tasnif etmek suretiyle temel altı akrabalık sistemi kategorisi oluşturmuşlardır: Eskimo, Hawaii, Iroquois, Omaha, Krov ve Sudan Sistemleri. Örneğin Eskimo sistemi çekirdek aile üzerinde vurgu yaparken, birey soy bakımından anne-babası dışında kendisinden sonra (descent) veya önce (ascent) olanlarla fazla ilgilenmemektedir. Bu nedenle bu sistemde güçlü akrabalık bağlarına atıf yapan klan tipi örgütlenmeler söz konusu değildir. Buna karşın Sudan sistemi, dünyaya gelen her bireyi aile ilişkileri açısından en güçlü ve en belirgin biçimde tanımlama gücüne sahiptir. Eskimo sisteminde kişi (ego) annenin ve babanın kardeşlerini ‘uncle’ (amca) terimiyle karşılarken Sudan sisteminde annenin kardeşleri ile babanın kardeşleri ayrı terimlerle belirtilmiştir. Bu nedenle Sudan akrabalık sistemi, diğer akrabalık sistemleri içinde en geniş akrabalık terminolojisine sahip bir sistem olarak gözükmektedir.

Toplumların üretim biçimleriyle akrabalık sistemleri arasında bir ilişki olmadığı gibi toplumların teknolojik gelişmişlikleriyle akrabalık sistemleri arasında da bir ilişki söz konusu değildir. Örneğin İngilizlerin akrabalık terminolojisi Eskimo akrabalık sistemine girerken Türklerin akrabalık terminolojisi Sudan akrabalık kategorisinin içinde yer almaktadır. Ancak toplumların modernleşme sürecine entegre olma düzeyleri ile akrabalık ilişkilerinin yoğunluk ve yaygınlık biçimleri açısından *negatif* bir korelasyonun mevcut olduğu kabul edilmektedir. Bu hipotez bir toplumda modernleşme düzeyi arttıkça akrabalık ilişkilerinin gerilediğini varsaymaktadır. Ayrıca bu hipotez

modernleşmenin tüm toplumlarda aynı sonuçları doğurduğunu varsaymaktadır. Oysaki Sovyet modernleşmesi, teknik bağlamda Batı modernleşmesiyle paralellikler arz ederken Orta Asya'daki toplumsal dönüşüm biçiminde farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. İşte bu makale Kırgızistan'daki akrabalık ilişkilerinin bugünkü Kırgız sosyal ve siyasal yapısındaki rolünü Sovyet modernleşmesi bağlamında değerlendirmeyi amaçlamıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

Tüm toplumlarda bebekler, bir statünün diğer statüye göre belirlendiği bir ilişkiler ağında dünyaya gelirler. Etiketlenen bu statüler sonucunda akrabalık terminolojisi teşekkül eder. Baba, anne, amca, dayı, kardeş gibi akrabalık terimleri söz konusu statüleri nitelendirmek üzere kullanılır. Böylelikle dünyaya gelen her bireyin diğer bireye göre konumu tespit edilmiş olur ve bu konuma bağlı olarak rol icra etmesi beklenir. Ancak akrabalık terminolojisinde her bir statüye bir terim bulmak mümkün değildir. Bu nedenle, tüm akrabalık sistemlerinde akrabalık terminolojileri, akrabalık tiplerini kategorize ederler. Bu kategorileştirme sayesinde bir akrabalık teriminin içine birden fazla akrabalık tipi yerleştirme imkânı elde edilmiş olur. İngilizlerin müntesip oldukları Eskimo akrabalık terminolojisinde 'amca' terimi; babanın kardeş(ler)ini, annenin kardeş(ler)ini, halanın kocasını ve teyzenin kocasını' nitelendirmek üzere kullanılırken Türklerin dahil oldukları Sudan akrabalık terminolojisinde 'amca' sadece babanın kardeş(ler)ini nitelendirmek üzere kullanılmaktadır. Ancak aynı sistemde 'enişte' terimi; teyzenin, halanın ve kız kardeşin kocalarını nitelendirmek üzere kullanılmaktadır.

Akrabalık ilişkilerinin çok kuvvetli olduğu toplumlarda bireyler, kendilerine atfedilen kimlikler aracılığıyla toplumsal yaşama katılırlar. Bu tip toplumlarda birey, işgal ettiği statüye bağlı olarak hak ve sorumluluklarını, ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerini yürütmek durumundadır. 'Biz' duygusunun hâkim olduğu bu tip topluluklarda "teksoyçizgili (unilineal descent)" formlarda toplumsal grupların oluştuğu görülür. Teksoyçizgili toplumlarda bireyin kendi atalarını veya zürriyetini takip etmesi ya "atasoylu (patrilineal) türeme sistemine veya *anasoylu* (matrilineal) türeme sistemine" bağlıdır. İlkinde birey, grup kimliğini baba soyundan alırken ikincisinde ise ana soyundan almaktadır. Bu oluşuma bağlı olarak atasoylu türeme sisteminde atayerlilik (patrilocal), anasoylu sisteminde ise anayerlilik (matrilocal) ikâmet prensipleri geçerlidir.

Türklerin akrabalık sisteminde atasoyluluğun egemen olduğu bilinmektedir. Bu sisteme bağlı olarak avul (oba, lineage) ve kabile (klan) gibi gruplar oluşmaktadır. Avul (oba, lineage); soy şecerelerini ortak bir ataya dayan-

dıran, bunu geriye doğru aşama aşama takip edebilen ve aynı mekânı paylaşan insan grubuna denir. Klan ise grup üyelerinin ortak bir atadan meydana geldiklerine inanmalarına rağmen bunu geriye doğru takip edemeyen ve aynı mekânı paylaşmayan insanların oluşturduğu birlikteliğe denir. Klan üyeleri aynı mekânı paylaşmadıklarında grup dayanışmalarını semboller aracılığıyla gerçekleştirirler. Bazen bir hayvan, bitki, doğal güç ya da nesnelere efsane biçiminde grup üyelerinin hafızasında yer alarak totem hâlini alırlar ve bireylere grup bağlılığını ve kimliğini kazandırır. Zaten ‘totem’ kelimesi, Kızılderili kabilelerinden alınarak kavramsallaştırılmış olup “benim akrabam” anlamına gelmektedir. Böylelikle kavram; hayvan, bitki ve tabiat unsurları ile toplum arasında önemli ilişkilerin olduğuna işaret eder (Haviland 1991:491).

3. Kırgızlarda Akrabalık Terminolojisi

Tarih boyunca göçebe-kabilecilik biçiminde yaşamış olan Kırgızlar, bu yaşam tarzına bağlı olarak akrabalık ilişkileri ve akrabalık terminolojisi geliştirmişlerdir. Akrabalık ya evlilik bağı ile gerçekleşir veya kan (soy) bağı ile meydana gelir. Kan bağına dayanan akrabalık ilişkileri baba, anne, erkek ve kız kardeşleri, kişinin oğullarını ve kızlarını kapsarken evlilik yoluyla meydana gelen akrabalık ilişkisi ise karı ve kocayı kapsamaktadır.

Bu çalışmada antropologların geliştirmiş oldukları akraba terimlerinin kısaltmalarının İngilizcedeki karşılıkları yerine Baştuğ tarafından geliştirilmiş olan Türkçe kısaltmalar kullanılmıştır. Buna göre temel akrabalık tipleri ve kısaltmaları varsayımsal bir “kişi-ego”ya göre yapılmaktadır. B = baba, A = anne, K = erkek kardeş, Kk = kız kardeş, O = oğul, Kz = kız, E = eş, Ç = çocuk. Bu temel akraba tipleri, birleşik akraba tipleri oluşturmak üzere birleştirilir. Örneğin AK = annenin erkek kardeşi, BKk = babanın kız kardeşi gibi. Buradan neredeyse sonsuz düzeyde akraba kategorileri elde etmek mümkündür. BKKzOKz = babanın erkek kardeşinin kızının oğlunun kızı gibi (Baştuğ 1996:119).

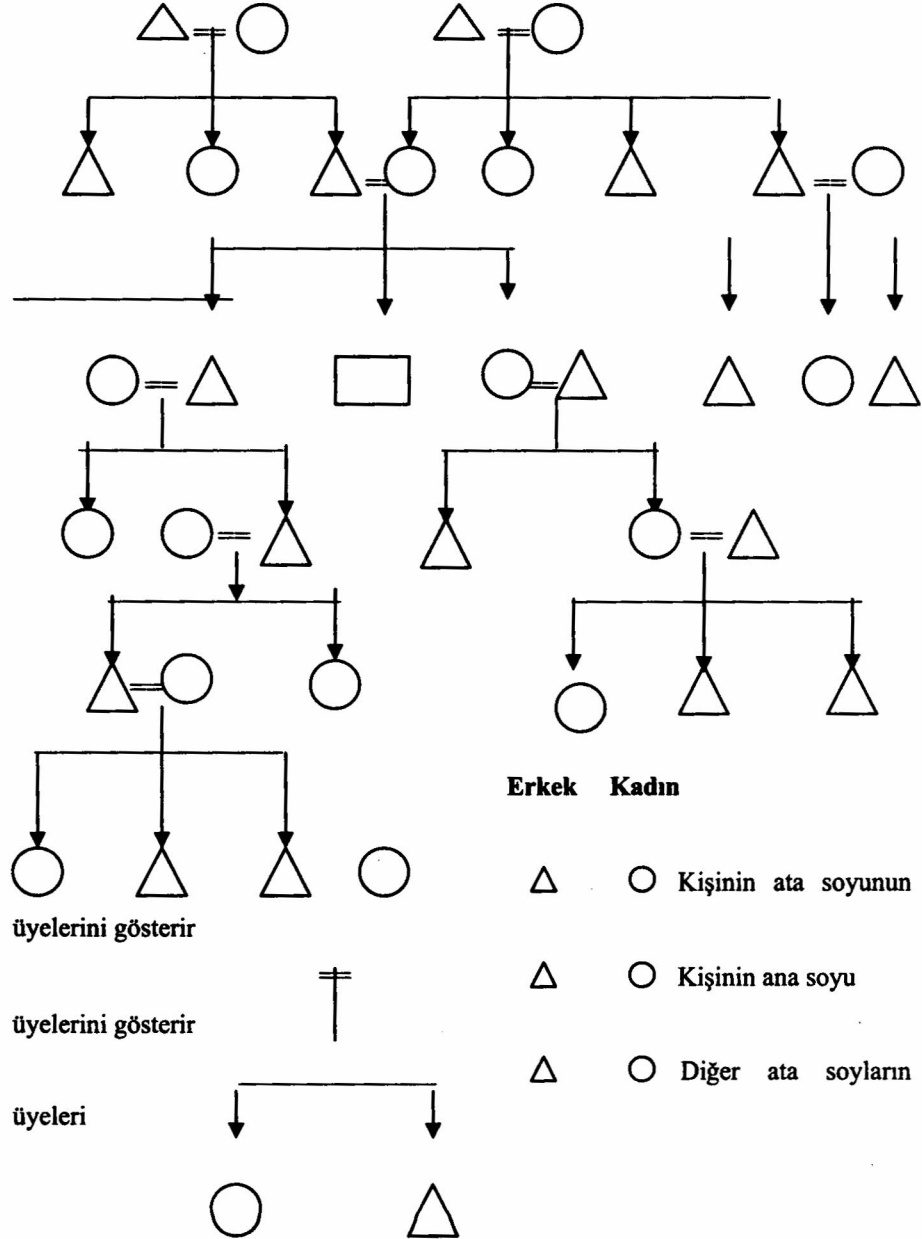
Akrabalık ilişkilerinin soy ve evlilik ilişkileri aracılığıyla şekillendiği belirtilmişti. Bu bağlamda Kırgızlarda soy esasına göre oluşan akrabalık terimleri; baba (ata), anne (apa), kardeş (tuugan), çocuk (bala/uul) olarak sıralanabilir. Sihriyet (evlilik) ilişkilerine bağlı olarak oluşan akrabalık terimleri ise, erkeğin ve kadının akrabalarına bağlı olarak adlandırılmakta ve ona göre şekil almaktadır. Kırgızlar bağlamında temel akrabalık statülerini sanal bir kişi (ego) etrafında tanımlayacak olursak bu tanımlama kişinin baba ve anne soyuna bağlı olarak adlandırılmaktadır. Buna göre; dede (çon atababanın babası), nine (çon apa/ene-babanın annesi), dede (taya ata-annenin

babası), nine (taya ene-annenin annesi), koca (erdi), karı (katın), amca (aba), hala (aligiçe), dayı (tayeke), teyze (tayece), torun (nebere), torunun çocuğu (çöbörö), torunun torunu (kıbıra), yeğen (ceen), yeğenin çocuğu (ceençer) olarak adlandırılmaktadır. Bunun yanında damat, karısının erkek kardeşine 'kayni', kız kardeşine 'baldız' derken gelin kocasının erkek kardeşine 'kayni' kız kardeşine ise 'kayinsindi' der. Damat ve gelin birbirlerinin büyük ağabey ve ablalarına 'kaynaga ve kaynece' derler. Bu terimlere ek olarak; ağabey (aga/bayke), abla (ece/eceke), gelin (gelin), damat (küyöö/küyöö bala), yenge (cene), bacanak (baca)'ı saymak mümkündür. Toplumlar, evlilik yoluyla gelen akrabalıkların yanında sanal (fictive) akrabalık terminolojisi de icat etmektedirler. Kırgızlar bağlamında erkek dünüre kuda, kadın dünüre kudagıy denir.

Şekil ve terminolojiden anlaşıldığı üzere, Kırgızlarda akrabalık sistemi "teksoyçizgili (unilineal)" bir yapıya sahip olup bireyin kimliği veya grup üyeliği "ata soy çizgisi" (patrilineal descent) tarafından belirlenmektedir. Ata soy türeme sisteminde, kızların grup dışından birileriyle evlenmeleri durumunda buradan türeyecek olan nesillerin kıza değil söz konusu kızın gelin olarak gittiği gruba aittir. Grubun gerçek üyeleri her zaman erkek soyundan meydana gelenlerdir. BKKÇ (babanın kız kardeşinin çocukları) yeğen olarak adlandırılmakta ve her zaman için dayı-yeğen ilişkilerinin bir samimiyet içinde olması beklenmektedir. Ancak söz konusu çocuklar her zaman erkek tarafına aittir. Bu nedenle Kırgızcada "ceen el bolboyt" sözü, yeğenin ele ait olduğunu belirtmektedir.

Yeğen terimi Gök Türk Yazıtları'nda da geçmekte ve bu nedenle Altaylı toplumların akrabalık terminolojisinin sınıflandırılmasında karışıklıklar yaratmaktadır. Kırgızlardaki yeğen terimi Türkçedeki yeğen teriminden farklı bir anlam taşımaktadır. Türkçede BKÇ ve BKKÇ yeğen olarak adlandırılırken Kırgızlar sadece BKKÇ'ları yeğen olarak nitelendirmektedirler. İnan'a göre yeğen, "yakın ve uzak kız akrabadan doğan çocuklardır". Oğuldan, uzak ve yakın erkek akrabadan doğan çocuklara yeğen denilmez. Sistemin mantığı ataerkil kültür ve grup dışı evlilik (exogamy) durumuyla açıklanabilir. Grup dışı evlilikte, uzak ve yakın kız akrabalar grubun dışına çıkmak zorunda olduklarından doğuracakları çocukların babaları başka kabileye ait olacaktır. Bu nedenle kabile dahilinde yeğen olmasına imkân yoktur. Bir Kırgız, anasının kabilesine yeğen iken aynı zamanda o kabiledaki yeğene tayake (dayı) olur. Grup dışı evlilik (exogamy) böylelikle farklı kabileler arasında akrabalık bağlarının tesis edilmesine yardım eder. Ancak unutmamak gerekir ki yeğenin annesinin kabilesi ile babasının kabilesinin karşı karşıya kalması durumunda, annesinin kabilesi kendisine düşman hükmündedir.

Şekil 1: Kırgızlarda Akrabalık Terminolojisi (Osmanov, Ö. C.,- Asankanov, A. A., 2001:512-513)

Grup dışı evlilik ve ataerkil yapı gereği yeğene tanınan tolerans, yeğenin çocuğununa (ceençer) tanınmamaktadır. Zira yeğenin çocuğu, özellikle kız olması durumunda, başka bir kabileye ait olduğundan yeğenin dayılar üzerinde sahip olduğu haklara sahip olamaz. Erkek yeğenin, özellikle dayıları ve bütün kabile mensupları üzerinde bazı hakları vardır ki buna yeğenlik hakkı adı verilir (İnan 1998:288-289).

4. Kırgızlarda Akrabalık İlişkileri

Kırgızlar, diğer Orta Asya halkları gibi, tarih boyunca kabile tarzında bir örgütlenmeye sahip olmuşlardır. Kırgız kelimesinin etimolojisine bakıldığında, Manas Destanı'nda geçen "kırk uruu Kırgız bu da bar" mısraına binaen Abramzon, kelimenin "kırk boy Kırgız" anlamına geldiğine inanmaktadır (Karayev 2001:202). Kırgız dilinde uruu; nesil, soy-sop bazen de kabile anlamında kullanılmakla birlikte kavramın 'tohum' anlamına gelmesi bu toplumsal yapının dayanaklarını açıklaması bağlamında anlamlıdır (Hassan 2000:36). 'Uruk' kelimesinin Arapçadan türeme olasılığı da bulunmaktadır. 'İrk' kelimesinin çoğulu olan 'uruk', kökler anlamına gelmektedir. Kelimenin etimolojisi bu hâliyle de Kırgız toplumunun örgütlenme biçiminin kan bağına dayandığını göstermektedir. Aynı şekilde, Arapça bir kelime olan şecere (ağaç-soy ağacına binaen) kelimesi de Kırgız dilinde *sancıra* olarak telaffuz edilmiş ve ehemmiyet kazanmıştır. İnsanlar kendi soy ağaçlarını takip etmekte, ciddiye almakta ve bunu çocuklarına aktarmaktadırlar. Onun için Manas Destanı'nda: "Ey oğul! Atalar ne demiş: Geçmişini inkâr etme, beddua alırsın; ona saygı göster akıl bulursun, yedi atanı bilmezsen köksüz kalırsın." (Yusupov 1995:iii) denmiştir.

Kırgız toplumsal yapısının temelinde çekirdek ailelerin birleşmesinden meydana gelen geniş aile (ayıl, avul ya da oba) bulunmaktadır. Sayı değişmekle birlikte ayilin 5 ile 15 arasında çekirdek aileyi kapsadığına dair yaygın bir kanı mevcuttur. Hiyerarşik bir niteliği olan bu sosyal yapı, baba ailesini ve ondan ayrılan çocukların ailelerini içerir (Japarov 2002:539). Şartlar elverdiğinde ayıl içinde üç neslin bir arada yaşadığını görmek mümkündür. Bu birimin idaresini hanenin en yaşlı üyesi olan "aksakal" üstlenir. Ayillerin (obaların) adlandırılmasında bu yaşlı insanlar etkin olmakla birlikte başka faktörler de rol oynamaktadır. Sistem zaman içinde her bir çekirdek ailenin geniş aileye dönüşmesine imkân tanımaktadır. Ayillerin zaman içinde farklılaşması ve birleşmesi neticesinde uruğların (klan) meydana geldiğini, uruğların ise Kırgız toplumunda etkin bir konuma sahip olduklarını belirtmek gerekir.

Uruğ (klan), grup üyelerinin ortak bir atadan geldiklerine inanmalarına rağmen bunu geriye doğru takip edemeyen ve aynı mekânı paylaşmayan insanların oluşturduğu birliktelik olarak tanımlanmıştı. Aynı coğrafi mekân grubun tüm üyelerini ekonomik açıdan besleyemeyeceğinden dolayı grup zamanla bölünme sürecine girer. Ancak klan üyeleri grup dayanışmalarını semboller aracılığıyla sürdürmeye devam ederler. Bu sembol, bazen bir hayvan, bitki, doğal güç ya da bir nesne olabilir. Söz konusu semboller bir efsane biçiminde grup üyelerinin hafızasında yer alarak totem hâlini alırlar ve bireylere grup bağlılığını ve kimliğini kazandırır. Kırgız toplumunda bugu (geyik), börü (kurt) gibi hayvan figürleri kabilelerin önemli totemleridir.

Kırgızlarda atasoytüreme (patrilineal descent) sistemi geçerlidir. Grup dışı evliliğin hâkim olduğu bu sistemde evlenen çiftlerde ikâmet mahalli olarak atayerlilik (patrilocal) prensipleri hâkimdir. Atayerlilik prensipleri nedeniyle sistem, her erkeği yaş esasına göre belirli bir statüye yerleştirmektedir. Böylelikle sistemin en küçük birimi olan avulda (ayıl), ekonomik koşullara göre üç-dört ve hatta daha fazla nesil bir arada yaşabilmektedir. Böylelikle bu sistemde en saygın olan insanlar ‘yaşlı’ insanlardır. Zira yaş, bu toplumda insana bir tecrübe birikimi sağladığından ve bu tecrübe toplum yararına kullanıldığından değerlidir. Bu yaşlı kesime Kırgız toplumunda “aksakal” adı verilmektedir.

Aksakallık, Kırgız toplumunda henüz işlevini kaybetmemiştir. Kırgız Anayasası, “Yurttaş toplantıları, yerel keneş (meclis) ve diğer temsili yerel yönetim organlarının kararıyla köy (ail), kasaba ve şehirlerde saygın ve ileri gelen kişilerden oluşan Aksakal Mahkemesi kurulabilir.” (madde 92) demektedir. Ancak aksakal mahkemeleri tarafların mutabakatı ile kendilerine intikal ettirilen mali, ailevi ve diğer davalara bakarlar ve tarafları barıştırmak üzere sulh işlemi yaparak yasalara uygun ve adil kararlar vermeleri beklenir. Aksakalların kararları Kırgızistan Cumhuriyeti’nin ilgili ilçe ve kent mahkemelerinde temyiz ettirilebilir. *Aksakallık* kurumunun yargılama dâhil yerel yönetimlerde yasal bir zemine sahip olması Kırgızistan’da tartışma konusudur. Bu geleneksel kurumun geleneksel yapıyı ayakta tutacağına, ülkenin soyut ve evrensel hukuk normunun oluşumunu engellediğine ve bunun kabile döneminin ilkel bir uygulaması olduğuna dair tartışmalar mevcuttur.

4.1. Sovyet Modernleşmesi ve Kırgızlarda Akrabalık İlişkileri

Modernlik, Giddens’a göre “17. yüzyılda Avrupa’da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eden” (1994:9) bir kavramdır. Bir durum olarak modernlik ve bir süreç olarak modernleşme sürekli olarak geleneksellik ile

karşılaştırılmakta ve ona üstünlük atfedilmektedir. Toplumların geleneksel yaşam biçiminden modern yaşam biçimine doğru evrilmelerini öngören modernleşme; siyasi, kültürel, ekonomik ve sosyal boyutları olan bir olgudur. Siyasi modernleşme; siyasi kurumların, olgu ve süreçlerin modern bir karaktere bürünmesidir. Bu süreç, geleneksel yönetim ilişkilerinden farklı olarak parti, parlamento ve oy verme sistemini öngörerek halkın yönetime katılımını sağlayan bir niteliğe sahiptir. Ekonomik modernleşme ise sermayenin ulusal düzeyde hareketliliğini ve buna bağlı olarak iş bölümünü, yönetim tekniğini ve teknolojik gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Modernleşmenin kültürel boyutu laik değerler ve ulusal ideoloji üretimini öngörürken toplumsal boyutu ise eğitim ve kentleşmenin artışı öngörmektedir. Buna karşılık olarak geleneksel otoriterliğin düşüşü ve demokratik değerlerin yükselişi de toplumsal modernleşmenin göstergelerindedir (Bhushan 1994:196).

Modernleşme sürecinin Avrupa toplumlarının kendi özgün tarihsel ve kültürel koşullarından ortaya çıktığını ve bu nedenle yarattığı sonuçların da modernleşmeye çalışan Batı dışı toplumlarda da aynı sonucu doğuracağını varsayan etnosentrik bir yaklaşım söz konusudur. Ancak modernleşme süreci evrensel boyutlara ulaşmış olmasına rağmen, farklı modernleşme süreçlerinin yaşandığını ve bu nedenle Batı toplumlarındaki gibi aynı sonuçları doğurmadığını belirtmek gerekir. Örneğin Japon modernleşmesi ve Sovyetlerin Orta Asya'da uygulamış oldukları modernleş(tir)me programının, özellikle toplumsal boyutunun, Batı toplumlarındaki gibi geleneksel ilişkilerin hâkim olduğu "biz" sürecinden "ben" sürecine doğru bir toplumsal değişim sürecini takip etmediği söylenebilir. Biz burada özellikle Sovyetlerin Orta Asya'da uygulamış oldukları modernleştirme programının Kırgızların akrabalık ilişkileri bağlamında farklı bir sonucu olduğunu vurgulamak isteriz.

Bolşevik İhtilali ile birlikte Sovyet yöneticileri Orta Asya'nın genelinde olduğu gibi Kırgızistan'da da yoğun ve katı bir modernleştirme programı yürürlüğe koydular. Marksist idealler doğrultusunda hazırlanan bu program, toplumun tüm sosyo-kültürel yapısını değiştirmeyi amaçlamıştır. Siyasi modernleşme bağlamında Kırgızistan, Komünist Parti'nin tüm kurum ve kuruluşlarına sahne olmuştur. Ekonomik modernleşme bağlamında ise bölge ilk defa kentleşme planlarına, elektriğe, fabrikalara, modern çiftçilik ve besiciliğe ve bilumum modern üretim tarzına kavuşturulmuştur. Ancak Sovyet modernleşmesinin kendine özgü ekonomi politikğine bağlı olarak özel mülkiyet ilga edilmiş ve kamu mülkiyeti esas alınmıştır. Güçlü bir kamu mülkiyetinin ortaya çıkması için toplum yeni bir formda örgütlenmeye çalışılmıştır. Kolhozların, sovhozların ve iktisadi birliklerin teşekkülü bu amaç için yapılmıştır. Bu amacı engellediği düşünülen 'eski' kültürel-geleneksel ve dinsel inançlarla mücadele programları yürürlüğe koyulmak suretiyle toplumun

sekülerleşme süreci başlatılmış ve bunlara alternatif olarak Marksist bir ideoloji ve Rus kültürel değerleri yerleştirilmeye çalışılmıştır (Shahrani 1993:130). Toplumun bu uğurda dönüşümünü sağlamak üzere eğitim kurumlarına muazzam derece kaynak tahsis edilmiştir. Eş zamanlı olarak yürürlüğe giren modernleşme programı kısa sürede toplumun fiziksel görünümünde hızlı bir değişim yaratmış fakat sosyal ilişkiler, birincil ilişki formları olarak varlığını sürdürmüştür (Akıner 2002:42).

Sovyetlerin çok boyutlu modernleşme programına rağmen Sovyet sisteminde klan ilişkilerinin nasıl varlığını koruduğuna dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Buna göre Carlisle, Sovyet sisteminde ekonomik hedeflerin sosyo-kültürel hedeflere göre öncelik aldığını ve sistemin ekonomik talepleri karşıladığı sürece geleneksel-kırsal kesimi kendi hâline terk ettiğini belirtmiştir. Ancak sistemin ülkenin en ücra köşesine kadar, sinema, kütüphane, okul götürdüğü ve her türlü dinsel ve geleneksel faaliyeti takip ettiği dikkate alınırsa kırsal kesimin ihmal edilmediği ortaya çıkar. Şehirlerdeki gibi yoğun bir Sovyetleştirme süreci yaşanmadığı açık olmakla birlikte, sistemin geleneksel-kırsal alanda boşluk bırakmadığı bilinmektedir. Vaisman ise güçlü akrabalık ilişkilerinin Sovyet sisteminde varlığını korumasını, geleneksel mentalitenin kendini Sovyet düzenine uydurabilmesiyle açıklamaktadır. Geleneksel güç örgütlenmelerinde örgütsel yapı aşağıdan yukarıya doğru bir nitelik arz etmekte ve sistemin yukarıdan gelen örgütsel yapısıyla çakışmaktadır. Yerel düzeyde birbiriyle kan bağı bulunan aile örgütlenmeleri bir mahalle veya köy cemaatini oluşturur. Her cemaatin başında ise güzide bir aile ya da aksakal bulunur. Aksakal resmî organlardan gelen duyuruları cemaate ilettiği gibi cemaat düzeninin sağlanmasında da etkin bir role sahiptir. Mahalle ya da köylerin birleşmesi ile rayonlar oluşarak bölgesel seçkinler için bir güç (iktidar) tabanının oluşmasına neden olduğunu belirtilmektedir (Tokluoğlu ve Arıcı 2000:7-10).

Güçlü klan ilişkilerinin Sovyet Dönemi boyunca varlıklarını korumalarını açıklamaya yönelik olarak Vaisman'ın bu yaklaşımında bazı sorunların olduğu açıktır. Vaisman, despot bir yönetime sahip olan Sovyet sisteminin bu niteliğini yok sayarak ilişkilerin sanki tamamen geleneksel çerçevede geliştiğini varsaymaktadır. Oysa çok güçlü bir kontrol mekanizmasının olduğu bu siyasal yapıda, özellikle toplumun eski kültürel formlara teslim edilmemesi gerektiğine dair güçlü bir hassasiyet mevcut idi. Ayrıca bu tezde, akrabalık bağlarına dayanan mahalle/köy tipi cemaatlerin içsel yapısının farklılaşmış biçimine vurgu yapmamaktadır. Söz konusu yapıları oluşturan bireyler arasında iş bölümü ve mesleki farklılaşma üzerinde pek durulmamaktadır. Oysa bu tip yapılarda veteriner, muhasebeci, tamirci, sulama ve tarım uzmanı gibi uzmanlık alanlarının olduğu görülmektedir. Böylece as-

karşılaştırılmakta ve ona üstünlük atfedilmektedir. Toplumların geleneksel yaşam biçiminden modern yaşam biçimine doğru evrimlerini öngören modernleşme; siyasi, kültürel, ekonomik ve sosyal boyutları olan bir olgudur. Siyasi modernleşme; siyasi kurumların, olgu ve süreçlerin modern bir karaktere bürünmesidir. Bu süreç, geleneksel yönetim ilişkilerinden farklı olarak parti, parlamento ve oy verme sistemini öngörerek halkın yönetime katılımını sağlayan bir niteliğe sahiptir. Ekonomik modernleşme ise sermayenin ulusal düzeyde hareketliliğini ve buna bağlı olarak iş bölümünü, yönetim tekniğini ve teknolojik gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Modernleşmenin kültürel boyutu laik değerler ve ulusal ideoloji üretimini öngörürken toplumsal boyutu ise eğitim ve kentleşmenin artışı öngörmektedir. Buna karşılık olarak geleneksel otoriterliğin düşüşü ve demokratik değerlerin yükselişi de toplumsal modernleşmenin göstergelerindedir (Bhushan 1994:196).

Modernleşme sürecinin Avrupa toplumlarının kendi özgün tarihsel ve kültürel koşullarından ortaya çıktığını ve bu nedenle yarattığı sonuçların da modernleşmeye çalışan Batı dışı toplumlarda da aynı sonucu doğuracağını varsayan etnosentrik bir yaklaşım söz konusudur. Ancak modernleşme süreci evrensel boyutlara ulaşmış olmasına rağmen, farklı modernleşme süreçlerinin yaşandığını ve bu nedenle Batı toplumlarındaki gibi aynı sonuçları doğurmadığını belirtmek gerekir. Örneğin Japon modernleşmesi ve Sovyetlerin Orta Asya'da uygulamış oldukları modernleş(tir)me programının, özellikle toplumsal boyutunun, Batı toplumlarındaki gibi geleneksel ilişkilerin hâkim olduğu "biz" sürecinden "ben" sürecine doğru bir toplumsal değişim sürecini takip etmediği söylenebilir. Biz burada özellikle Sovyetlerin Orta Asya'da uygulamış oldukları modernleştirme programının Kırgızların akrabalık ilişkileri bağlamında farklı bir sonucu olduğunu vurgulamak isteriz.

Bolşevik İhtilali ile birlikte Sovyet yöneticileri Orta Asya'nın genelinde olduğu gibi Kırgızistan'da da yoğun ve katı bir modernleştirme programı yürürlüğe koydular. Marksist idealler doğrultusunda hazırlanan bu program, toplumun tüm sosyo-kültürel yapısını değiştirmeyi amaçlamıştır. Siyasi modernleşme bağlamında Kırgızistan, Komünist Parti'nin tüm kurum ve kuruluşlarına sahne olmuştur. Ekonomik modernleşme bağlamında ise bölge ilk defa kentleşme planlarına, elektriğe, fabrikalara, modern çiftçilik ve besiciliğe ve bilumum modern üretim tarzına kavuşturulmuştur. Ancak Sovyet modernleşmesinin kendine özgü ekonomi politikasına bağlı olarak özel mülkiyet ilga edilmiş ve kamu mülkiyeti esas alınmıştır. Güçlü bir kamu mülkiyetinin ortaya çıkması için toplum yeni bir formda örgütlenmeye çalışılmıştır. Kolhozların, sovhozların ve iktisadi birliklerin teşekkülü bu amaç için yapılmıştır. Bu amacı engellediği düşünülen 'eski' kültürel-geleneksel ve dinsel inançlarla mücadele programları yürürlüğe koyulmak suretiyle toplumun

kırk ip Kırgızların kırk boydan geldiklerinin ve aynı çatı altında birleştiklerinin bir sembolüdür. Realitede ise bu kabileler her zaman uyum içinde bulunmamışlardır. Kırgız aydınlarının ayıl ve uruğ (kabile) konusunda farklı iki görüş etrafında kümelenildiğini söylemek mümkündür (Hvoslef 1997:108).

Birinci görüşe göre klan ve kabile ilişkileri bir toplumda “millet kimliği”nin oluşumunu engelleyen ve medeni olmayan bir temayüldür. Bu nedenle, Anayasa başta olmak üzere aksakallık kurumunun yoğun bir mesuliyet yüklenmesi kabul edilemez, bunun ilkel bir yaklaşım olduğuna inanılır. Hatta bazıları Kırgızistan’ın siyasi yapısının ‘millet menfaatine’ göre değil de uruğların ittifaklarına göre şekillenmesini bir talihsizlik olarak addetmektedirler.

İkinci bir görüş ise akrabalık ilişkilerinin Kırgız toplumu için bir övünç kaynağı olduğuna inanmaktadır. Bunun birkaç nedenini saymak mümkündür. Öncelikle güçlü akrabalık ilişkileri Kırgız toplumunda bir sigorta işlevi görmektedir. Bir insanın yaşlılığı, acısı ve mutluluğu esnasında tüm sorunlarını paylaşacağı bir yardımlaşma ağı olarak güçlü akrabalık ilişkileri bir şanstır. Kıtık zamanlarında bireylerin yardımlaşma esnasında sorunlarını çözecekleri kabul edilmektedir. İkinci olarak ise demokrasiden yana tercihini koymuş olan Kırgızistan Cumhuriyeti ile ayıl ve uruğçuluk örgütlenmesinin birbirini desteklediği düşünülmektedir. Zira kabile ilişkilerinde ihtiyarlar konseyi, sorunlara çözüm ararken kamunun kanaatlerini dikkate alarak rey belirtirler. Bu da toplumun görüşü olarak ortaya çıkar. Zaten demokrasiden murat kamuoyunun kanaatidir. Böylelikle uruğçuluk ile demokrasi aynı şeyi paralel bir biçimde arzu eder. Bu nedenle güçlü akrabalık ilişkilerinin varlığı Kırgız demokrasisi ile uyum içinde bir niteliğe sahiptir. Üçüncü olarak, geçmişini bilmeyen hiçbir milletin ayakta kalmasına imkân yoktur. Kırgız toplumunun tarihsel yapısı geniş aile üzerine kurulu olup bir insan 7 atasını bilmek durumundadır. Bunu bilmeyen bir insan *mankurt* olur. Nitekim *mankurtun* üç özelliği vardır: *Mankurt* ana dilini bilmez (unutur), *mankurt* kimliğini (kim olduğunu, ana-babasını) bilmez ve *mankurt* ata yurdunu bilmez.

Günümüz Kırgızistan’ında uruğçuluk sorunu özellikle yerel düzeydeki seçimlerde kendini açıkça göstermektedir. Mahalli seçimlerde insanlar, parti programlarına veya adayların projelerine göre değil de kendi uruğlarının pozisyonlarına göre seçim yapmaktadırlar. Ancak ulusal düzeydeki seçim-

bugün hâlâ mizahi bir şekilde anlatılarak “yurta”nın Kırgızların yaşamındaki önemi vurgulanmaktadır.

lerde uruğların etkisinin zayıf kaldığı anlaşılmaktadır. Ulusal seçimlerde bölgesel faktörlerin, partilerin ve adayların nüfuzu yani devlet nezdinde iş yaptırabilme kabiliyetleri ve ekonomik durumları önem arz etmektedir. Destek arayan liderler, muhakkak klan veya bölgesel bağlara uzanmak zorundadırlar. Bu toplumsal ağı gözetmeyen hiçbir siyasi aktörün uzun süre siyaset yapma olanağı yoktur. Bu nedenle, Kırgızistan'da ulusal sadakât bağlarını parçalayan faktörlerin başında “klan ve bölgecilik” ilişkilerinin geldiğini söylemek mümkündür (Tutar 2006:163-164).

Sonuç

Bireyin sosyalleşme sürecinde karşılaştığı temel kavramların (core vocabulary) başında akrabalık terminolojisi gelmektedir. Akrabalık terminolojisi, bir toplumsal yapıdaki akrabalık ilişkilerinin mahiyeti hakkında bizlere fikir sunar. Teksoyçizgili türeme sistemine sahip olan Kırgızlarda, bireyin kimliği atasoy çizgisi tarafından belirlenmekte ve atayerlilik ikâmet prensiplerine göre hareket edilmektedir. Atasoyluluk ilkesinin hâkim olması nedeniyle tarih boyunca geniş aileler ve kabileler biçiminde örgütlenen Kırgızlarda, bu örgütsel yapı “aksakallık” kurumunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aksakallar, tarihsel olarak Kırgız toplumunda önemli fonksiyonlar icra etmiş olmaları sayesinde bu durum bugün varlığını sürdürmektedir. Bu toplumsal yapı zorunlu olarak güçlü akrabalık ve klan ilişkilerini beraberinde getirmiştir.

Kırgızların tarihsel, toplumsal ve kültürel yaşamlarında Sovyet işgali ile birlikte bir kırılma meydana gelmiştir. Zamanın Sovyet yöneticileri, Orta Asya'da katı bir modernleşme programı yürütmelerine rağmen, Kırgızlardaki akrabalık ve kabile ilişkilerini yok edememiştir. Kırgız toplumunun siyasi, kültürel ve ekonomik olarak yoğun bir modernleşme süreci yaşamasına rağmen söz konusu tarihsel-sosyal bağların çözülememiş olması farklı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Hemen belirtmek gerekir ki geniş akrabalık ilişkilerinin ve cemaatsel yapıların Batı modernleşmesinin bireyselleştirici boyutuyla çelişse de ‘Komünist Bir Toplum’ kurma ideolojisiyle hareket eden ve bu uğurda geleneksel geniş aile ve klan ilişkilerini ‘ekonomik komün’ler (topluluk) biçiminde örgütlemeye çalışan Sovyet modernleşmesi, Kırgızların geleneksel toplumsal yapılarının sürmesine zemin hazırlamıştır. Bugün elbette ki Kırgızlardaki kabile ilişkisi 16 ya da 19. yüzyıldaki kabile ilişkisinin aynısı değildir. Örneğin aksakallar, araba kullanabilen, araba tamir edebilen, sulama uzmanları, veteriner ya da mühendis olabilen bir konuma sahiptirler. Bu da Batı-dışı modernlik biçiminin bir başka versiyonu olarak okunabilir.

Bağımsızlıktan sonra iyice gün yüzüne çıkan klan ilişkileri, Kırgızistan'da özellikle yerel düzeyde siyasi ilişkileri ve siyasi seçimleri etkileyen önemli bir faktör hâline gelmiştir. Ülkede klanizm ilişkileri siyasiler tarafından siyasi bir rant hâline dönüştürülerek tahrik edilmekte ve canlanan bu geleneksel ilişkiler siyasi yapıyı, özellikle yerel düzeyde, belirlemede derin bir nüfuz kazanabilmektedir. Bunun yanında devlet, siyasi kimliğini inşa ederken Kırgız tarihindeki sembollere uzanmak durumunda kalmaktadır. Jokorko Keneş'ten (Kırgız Millî Meclisi) bayrağa kadar bir dizi sembol Kırgızların geleneksel yaşamından ilhamını almıştır. Bu semboller ise Kırgızların geleneksel klan ilişkilerinin yeniden üretimi anlamına gelmektedir.

Kaynakça

- AKINER, Shirin, (2002). "Sovyet Sonrası Orta Asya Cumhuriyetlerinde Modernleşme, Siyaset ve İslam", *Türkler*, (Terc: Barış ÖNGEL), H. CELAL GÜZEL, K. ÇİÇEK ve S.KOCA (Eds.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, Nu.19.
- ANDERSON, John, (1999). *Kyrgyzstan Central Asia's Island of Democracy? The Netherlands: Harwood Academic Publishers.*
- BAŞTUĞ, Sharon, (1996). "Göktürklerin Akrabalık Terminolojisi İçin Bir Omaha Modeli," *Türkiye Günlüğü*, 39.
- BHUSHAN, B., (1994). *Dictionary of Sociology*, India, New Delhi: Anmol Publications.
- GIDDENS, Antony, (1994). *Modernliğin Sonuçları*, (Terc: Ersin KUŞDİL), İstanbul: Ayrıntı Yay.
- HASSAN, Ümit, (2000). *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*, 2. Baskı, İstanbul: Alan Yay.
- HAVILAND, William A., (1974). *Anthropology*, USA: Holt, Rinehart and Winston, Inc.
- HVOSLEF, Erlend H., (1997). "Tribalism and Modernity In Kyrgyzia", *Ethnic encounter and culture change*, Sabur and Vikor (Eds). London: Bergen.
- JAPAROV, Amantur, (2002). "Göçebe Kırgızların Oba (Avul) Teşkilatı", (Terc: Laysen ŞAHİN), *Türkler*, 19.
- İNAN, Abdulkadir, (1998). *Makaleler ve İncelemeler*, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- KARAYEV, Ömürkul, (2001). "Kırgızların Ortaya Çıkışı", (Ter: Mehmet KILDIROĞLU), *Bişkek: Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Süreli Yayınlar Dizisi 1.Kırgız Cumhuriyeti Devleti Anayasası, 2003.

- SHAHRANI, Nazif. <http://www.academical.org/dergi/makale/s6ortaasyasovyetler.htm> 03.03.2007
- TOKLUOĞLU, C., ARICI, B., (2000). *Türklerde Yönetim Kültürü: Türkmenistan, Azerbaycan, Özbekistan Örnekleri*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TUTAR, Hüseyin, (2006). *Ulus-Devlet Oluşumunda Kırgız Kimliği*, Ankara: HÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- YUSUPOV, Keneş, (1995). *Manas Destanı*, (Tercüme: Fikret TÜRKMEN ve Alimcan İNAYET), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını:96.
- OSMANOV, Ö. C.,- ASANKANOV, A. A., (2001). *Kırgızistan Tarihi: Tarihten Günümüze Kadar (Üniversiteler İçin Ders Kitabı)*, Bişkek: Erkin-Too, s. 512-513.